

Teresa Żeberek

NOWSZE UJĘCIA ZWIĄZKÓW WYRAZOWYCH W JĘZYKU ROSYJSKIM

1

Z punktu widzenia gramatyki związki wyrazowe należą do składni. Składają się one z członu rządzącego i członu rządzonego: wyraz określany jest członem rządzącym, określający zaś rządzonym, gramatycznie uzależnionym od rządzącego, z którym musi być składniowo uzgodniony. Już N. Griecz udowodnił, że to składniowe ujęcie nie wyczerpuje zagadnienia, ponieważ związek rządu zależny jest nie tylko od cech gramatycznych wchodzących w związek wyrazów, ale przede wszystkim od znaczenia leksykalnego wyrazu rządzącego¹. Myśl rzucona przez N. Griecza została rozwinięta w wielu pracach poświęconych związkom wyrazowym².

Dobór wyrazów do konstrukcji, którą tworzy związek wyrazowy uwidacznia nie tylko formy gramatyczne, ale i leksykalne: elementy konstrukcji łączą się nie tylko na zasadzie ustalonych wymogów gramatycznych, ale także na zasadzie łączliwości leksykalnej — właśnie łączliwość odgrywa dużą rolę w związkach rządu. Ale i w innych związkach, np. przynależności, występują pewne zależności nie wyłącznie gramatyczne. Według N. Szwidowej dzieje się tak dlatego, że każdy wyraz posiada tzw.

¹ W. W. Winogradow: *Iz istorii izuczenija russkogo sintaksisa*, Moskwa 1958. Na s. 144 Winogradow podaje: Греч так характеризует сущность управления: „Слова получают силу управлять другими не столько от грамматической своей формы, сколько от смысла, в оных заключающегося, и по сей причине одно и то же слово, принимаемое в разных значениях, имеет в управлении другими словами различную силу: Должно следовать добрым примерам, сия часть грамматики должна следовать за другою...”, *Практическая русская грамматика*, изданная Н. Гречем, 2-е издание испр., С.-Петербург 1834, стр. 251—252.

² A. M. Pieszkowski: *Russkij sintaksis w naucznom oswieszczenii*, Izd. IV, 1935, s. 255 i n.; A. A. Szachmatow: *Sintaksis russkogo jazyka*, Leningrad 1925, выпуск 1, s. 3, 305 i n.; M. D. Lesnik: *K woprosu o prikladnom uprawlenii w sowriemiennom russkom literaturnom jazykie. K woprosu uprawlenija*, Riga 1957, s. 5; I. S. Iljinskaia: *Uprawlenie kak problema leksiki i grammatiki*. Uczyenije zapiski Moskowskogo gospiedinstituta, выпуск 1, tom V, Moskwa 1941, s. 62; G. W. Stiepanowa: *O zawisimosti form uprawlenija ot leksiczeskogo znaczenija slova*. Uczyenije zapiski Kalningradskogo gospiedinstituta, Kaliningrad 1961, s. 126 i n.; N. J. Szwidowa: *Aktivnyje processy w sowriemiennom russkom sintaksisie*, Izd. „Proswieszczenije”, Moskwa 1966, s. 23—25; *Grammatika sowriemennogo russkogo literaturnogo jazyka*, pod red. N. J. Szwidowej, Akademiija nauk SSSR, Institut russkogo jazyka, Izd. „Nauka”, Moskwa 1970, s. 486—487 i n.

właściwości kategoriałne, na które składają się zarówno właściwości gramatyczne (przynależność do danej części mowy, znaczenie gramatyczne i znaczenie słowotwórcze) jak leksykalne (przynależność wyrazu do danej klasy semantycznej i znaczenie leksykalne wyrazu). Wyraz zależny łącząc się z rządzącym w danej konstrukcji podporządkowuje się pewnym wymogom związanym z właściwościami wyrazu podstawowego³. Zależność jednej formy wyrazowej od drugiej powodowana jest albo wszystkimi właściwościami, albo tylko niektórymi. Połączenia typu *женщина у столика, сидеть у столика* podporządkowane są tylko względem tak ogólnym, jak przynależność wyrazu do danej części mowy⁴. Jeżeli natomiast zależność wyrazu rządzonego uwzględnia wszystkie właściwości kategoriałne wyrazu rządzącego albo przynajmniej znaczną ich część, mówimy o silnym związku rządu.

N. Szwidowa twierdzi, że badania cech semantycznych mogą dać wyniki pozytywne w wypadku istnienia silnego związku rządu. W wypadkach takich, jak wyrażenia typu *жить, стоять, ждать, обедать, ночевать, беседовать, плясать, мечтать ... у берега; дом, человек, встреча, раздумья ... у берега*; próby badania konstrukcji przy pomocy semantyki wyrazu rządzącego nie dają rezultatów, ponieważ związek semantyczny dotyczy tylko tak szerokich ujęć, jak przedmiotowość dla twórców imiennych czy znaczenie procesu dla czasownika⁵.

Pełne jednak odrzucenie kryterium leksykalnego w związkach innych niż silny związek rządu nie jest chyba słuszne, gdyż przy zbadaniu większej ilości materiału widoczne są pewne regularności dotyczące wyrazów rządzących i zależnych. Leksyka i gramatyka splatają się w jedno i odgrywają jednakową rolę przy wyrażaniu np. dzierżawczości, chociaż związek rządu tu nie występuje. Wyrazy różnorodne pod względem leksykalnym tworzą nieco inne konstrukcje i wyrażają inne stosunki⁶. Inaczej wyrażane jest posiadanie materialne, tj. posiadanie czegoś wskutek nabycia: *у меня — целая библиотека* (K 143), *у врага собственности есть не только собственная квартира* (E 55), inaczej niematerialne, jak np. posiadanie pewnych cech fizjologicznych: *у вдовы глаза хорошие* (G 20), *у всех у них особые лица* (K 84). Wyrażenia oznaczające przynależność materialną mogą się tworzyć z użyciem słowa posiłkowego, podczas gdy przy oznaczaniu dzierżawczości niematerialnej wyraz ten nigdy nie występuje. W konstrukcjach pierwszego typu określenia przy imieniu oznaczającym posiadaną rzecz są fakultatywne, a w zdecydowanej większości konstrukcji drugiego typu — obligatoryjne. Tego rodzaju zależności występują też w języku polskim, a także w językach o zgoła innej budowie, np. tungusko-mandżurskich, o czym

³ *Грамматика современного русского языка*, pod red. N. J. Szwidowej, s. 486.

⁴ N. J. Szwidowa: *Активные процессы в современном русском синтаксисе*, s. 23.

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ A. W. Isaczenko, *Russkij jazyk w сопоставлении со словачским*, Izd. Słowackiej AN, Bratisława 1954, cz. I, s. 142—3.

pisze O. Sunik ⁷. Pewne regularności przy doborze wyrazów występują też w konstrukcjach o znaczeniu przestrzennym, gdzie inne wyrażenia tworzą się z przyimkiem *u* i rzeczownikiem konkretnym nieżywotnym: *Мать встала рядом с Павлом у стены* (G 41), *Каждый вечер ждала у ворот* (G 7), *Сидеть у речки я больше не могу* (E 103), inne z przyimkiem *u* i zaimkiem lub rzeczownikiem oznaczającym osobę, czy grupę ludzi: *У Павла сидел Николай Весовицков* (G 38), *провела весь день у Марьи* (G 66), *И вы никогда не бываете у Александры Петровны?* (K 73), *Теперь у меня можно собираться* (G 32), *Сразу смолк потефон у немцев* (B 270). W pierwszej grupie przykładów *u* z dopełniaczem oznacza przedmiot, obok którego coś się dzieje, w drugiej grupie wskazuje na osobę, ludzi, w których domu, środowisku coś się odbywa; przyimek *u* nie wyraża tu sąsiedztwa, ale lokalizuje zdarzenie wewnątrz jakiegoś pomieszczenia.

Wydaje się celowe niepomijanie problemu leksyki przy wszystkich związkach wyrazowych, choć rola jej bywa różna: są wypadki, gdy wysuwa się na plan pierwszy, kiedy indziej zaś jest ledwie dostrzegalna.

Rola leksyki w silnym związku rzędu jest ogromna. I. Iljinska mówi, że znaczenie czasownika łączącego się z formą przypadkową w silnym związku wyrażane jest nie tylko przez sam czasownik, ale i wyraz rządzony użyty w danej formie. Mimo że czasowniki są wyrazami autosemantycznymi, obecność czy nieobecność imienia w określonym przypadku nie jest obojętna dla zrozumienia znaczenia czasownika, które dopiero w całej konstrukcji staje się w pełni widoczne ⁸.

N. Szwidowa mówi, że przy silnym związku rzędu wyraz określający pojawia się przy czasowniku w pewnej stałej formie gramatycznej uwarunkowanej przynależnością czasownika do konkretnej grupy semantycznej. W pewnej mierze wpływ wywiera tu także budowa słowotwórcza albo forma gramatyczna czasownika ⁹.

2

W silnym związku rzędu nie tylko znaczenie wyrazu rządzącego realizuje się w połączeniu z wyrazem rządzonym, ale i odwrotnie — wyrazy rządzone stanowią pewną informację dopiero w połączeniu z rządzącymi. Problem ten porusza M. Wsiewołodowa dzieląc konstrukcje z imieniem na cztery grupy według funkcji składniowych. Silny związek rzędu nazywa ona niemotywowanym i podkreśla brak samodzielności znaczeniowej określeń imiennych poza połączeniami z czasownikiem. Związek niemotywowany występuje w wyrażeniach: *любоваться закатом; удивиться смелости.*

⁷ Informację tę zaczerpnęłam z książki: A. W. Isaczenko: *Russkij jazyk w sopostawlenii so słowackim*, s. 142.

⁸ I. S. Iljinska: *Uprawlenie kak problema leksiki i grammatiki*, s. 81.

⁹ N. J. Szwidowa: *Aktivnyje processy w sowremennom russkom sintaksisie*, s. 23—24.

Formy *законом, смелости* pełnej informacji nie przekazują, tak samo zresztą jak czasowniki *любоваться, удивиться*¹⁰.

Wszyscy autorzy zwracają uwagę na grupę czasowników z przedrostkami mającymi wpływ na związek rządu; w niektórych pracach ten rodzaj połączeń wyrazowych bywa wydzielany jako specjalna grupa¹¹. Wśród wyrażen z czasownikami przedrostkowymi wyróżnić można dwa rodzaje połączeń: czasami przedrostek bywa dublowany przez przyimek, kiedy indziej oba te elementy są wykładnikami różnych stosunków. I. Iljinska uważa, że przyimek będący powtórzeniem przedrostka wzmacnia znaczenie czasownika i łączy się z nim pod względem leksykalnym, natomiast przyimek będący wykładnikiem innych stosunków stanowi część formy przypadkowej i nie zależy od wyrazu rządzącego¹².

Słaby związek rządu różni się od silnego nie tylko tym, że wyraz zależny jest tu fakultatywny, nie obligatoryjny, lecz i tym, że podlega on uwarunkowaniu zarówno od strony wartości leksykalnej czasownika, jak i jego roli w konstrukcji.

Wyrażenia występujące w silnym i słabym związku rządu mają jednakową budowę i na tej zasadzie łączone są w jedną grupę: związku rządu. Natomiast znacznie mniejsza rola leksyki przy doborze form w konstrukcji o słabym związku rządu zbliża te ostatnie do członów występujących w związku przynależności. N. Szwiedowa zaproponowała dla pewnych form słabego związku rządu nazwę imiennego związku przynależności, mianowicie dla tych wypadków słabego związku, gdzie to samo określenie przyimkowo-przypadkowe może występować zarówno z czasownikiem jak i z imieniem: *стараться для сына — подарок для сына, разделить на двоих — обед на двоих, ходить в пальто — человек в пальто, сидеть у столика — женщина у столика, довести до слез — красноречивый до слез*. W tego typu zwrotach N. Szwiedowa wyróżnia dwa rodzaje zjawisk — pierwsza grupa to wyrażenia, które w jednakowy sposób łączą się z czasownikiem i imieniem, mają to jakby w swej naturze, natomiast druga grupa to konstrukcje, gdzie występują skróty połączenia czasownikowo-rzeczownikowego. Pierwsze to: *ходить в пальто — человек в пальто, довести до слез — красноречивый до слез*, drugie — *купить мех на воротник — мех на воротник, приготовить подарок для бабушки — подарок для бабушки*.

W całym zwrocie *купить мех на воротник* występują dwa rodzaje związku — silny związek rządu: *купить мех* i imienny związek przynależności: *мех на воротник*. W wyrażeniu *мех на воротник* grupa przyimkowo-przypadkowa określa imię, które będzie tu wyrazem głównym.

Takie samo zjawisko występuje w związkach typu *увидеть Москву ночью* —

¹⁰ M. W. Wsiewołodowa: *Sintaksiczeskie funkcii imiennykh grupp w strukturie prostogo priedloženiia*. „Russkij jazyk za rubieżom“ 1969, nr 3, 4, s. 74 (nr 3).

¹¹ *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, pod red. N. J. Szwiedowej, s. 493—4.

¹² I. S. Iljinskaia: *Uprawlenie kak problema leksiki i grammatiki*, s. 94.

Москва ночью, gdzie w pełnej konstrukcji mamy silny związek rządu i przynależności, a w skróconej — związek przynależności¹³. Z podobnym ujęciem można się spotkać w pracach Z. Klemensiewicza, który uważa, że wyrażenia przyimkowe będące w zdaniu okolicznikiem lub przydawką okolicznikową pozostają z wyrazem nadrzędnym w związku przynależności¹⁴.

Wyżej była mowa o podziale M. Wsiewołodowej na słaby związek rządu czyli motywowany, w odróżnieniu od silnego czyli niemotywowanego. Trzeci rodzaj związku uwarunkowany jest strukturą zdania, połączone są nim wyrażenia typu *мне выходить, со временем туго* czyli też występujące w związku przynależności¹⁵.

Już te trzy stanowiska: Szwiedowej, Klemensiewicza i Wsiewołodowej wskazują na dużą zbieżność między słabym związkiem rządu i związkiem przynależności. Autorzy gramatyki wydanej pod redakcją N. Szwiedowej wiele zjawisk uznawanych tradycyjnie za związek rządu nazywają związkiem przynależności¹⁶. Tradycyjne rozumienie tych pojęć musiało ulec zmianie: dotychczasowe określanie związków tylko z punktu widzenia gramatyki zastąpiono nowym, w którym brane są też pod uwagę elementy leksyki i łączliwości.

3

Inny problem to, jakie części mowy pełnią funkcję wyrazu rządzącego w związku rządu i w imiennym związku przynależności. Znaczenie wyrazu rządzącego w pierwszym typie połączeń organicznie związane jest z wyrazem rządzącym i dzięki niemu w pełni się realizuje. N. Szwiedowa podaje grupy czasowników, których ograniczenie leksykalne jest tak wielkie, że łączą się one tylko z kilkoma, czy nawet jednym wyrazem rządzonym tworząc swego rodzaju zwroty stałe: *косить глазами, болтать языком*. W wielu wypadkach forma rządzona uzupełnia braki informacyjne czasownika, np. *постытсь (в школу), иди (в ученики), лезть, попасть, угодить, набиваться (в приятели, начальники, советчики)*. Wyrazy te wydziela Szwiedowa w specjalną grupę, w której w większości przypadków występują czasowniki wieloznaczne i dlatego ich związek z wyrazami rządzonymi jest silny i konieczny do zrozumienia wyrazu rządzącego¹⁷. Czasowniki w tych konstrukcjach w pewnym stopniu podobne są do wyrazów synsemantycznych, które między innymi przez swą wieloznaczność tracą samodzielność. Wydaje się, że wyrazy występujące

¹³ N. J. Szwiedowa: *Активныје процессы в совремѣнном русском синтаксисѣ*, s. 23—25.

¹⁴ Z. Klemensiewicz: *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*, Warszawa 1960, s. 120.

¹⁵ M. W. Wsiewołodowa: *Синтаксическіе функции имениныхъ групп в структуре простого предложения*, s. 74 (nr 3).

¹⁶ *Грамматика совремѣнного русскаго литературнаго языка*, pod red. N. J. Szwiedowej, s. 516.

¹⁷ Tamże, s. 492.

w silnym związku rządu są mniej samodzielne niż inne, jest to niesamodzielność polegająca na niepełnej wyrazistości znaczenia leksykalnego danego wyrazu bez kontekstu i na konieczności łączenia się z bardzo ograniczoną ilością komponentów. Im związek silniejszy, tym łączliwość bardziej ograniczona, tym samym łatwiejsza do określenia. Wyrazy rządzące z tak bardzo ograniczoną łączliwością charakterystyczne są dla rządu czasownikowego, przy rządzie imiennym występują rzadziej i tam się ich nie wydziela w osobną grupę. Najbardziej typową dla związku rządu jest taka konstrukcja, gdzie wyrazem rządzącym jest czasownik.

Wyrażenia z imieniem jako wyrazem podstawowym spotykamy rzadziej. I. Iljinska stwierdza, że rzeczownik w silnym związku rządu właściwie nie może być wyrazem rządzącym, ponieważ wyraz rządzony nie wpływa na zmianę jego znaczenia. O rządzie może być mowa tylko wtedy, gdy rzeczownik utracił swe znaczenie nominatywne, a zyskał predykatywne, tzn. przestał być rzeczownikiem, stając się kategorią stanu.

Przymiotniki posiadają zdolność rządzenia pewnymi wyrazami, ale jest to zdolność ograniczona do małej ilości wypadków. Część przymiotników występujących w silnym związku rządu to formy niezłożone, zbliżone do kategorii stanu, czyli tak jak w wypadku rzeczowników — z pewnym znaczeniem predykatywnym¹⁸.

Poglądy I. Iljinskiej nie wydają się słuszne, ponieważ rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki są wprawdzie wyrazami rządzącymi rzadziej niż czasowniki, ale nie są to wcale wypadki odosobnione. Nie wszystkie też imiona rządzące zbliżają się do czasowników przez predykatywność zawartą w swym znaczeniu. Rzeczowniki (w mianowniku) w wyrażeniach *мешок муки, стакан молока, долг перед кем-н., резолюция, veto на что-н...* czy przymiotniki w konstrukcjach *полный чего-н., верный чему-н.*¹⁹ nie zbliżają się swym znaczeniem do czasowników, a jednak są wyrazami rządzącymi.

Silny związek czasownika występuje częściej, konstrukcje czasownikowe są bardziej różnorodne, ale nie jedyne. Imię też może rządzić wyrażeniem.

4

Przedstawione tu badania nad związkami wyrazowymi uwzględniają gramatyczne i semantyczne zależności poszczególnych członów tych związków. Oprócz czynników uzasadnionych gramatyką i znaczeniem wchodzących w rachubę wyrazów, trzeba uwzględnić jeszcze czynniki frazeologiczne utrwalone zwyczajowo. Sprawiają one, że pewne połączenia wyrazowe nie wykazują już widocznych związków logicznych między poszczegól-

¹⁸ I. S. Iljinska: *Uprawlenie kak problema leksiki i grammatiki*, s. 83, 85—6.

¹⁹ *Grammatika sovremennogo russkogo jazyka*, pod red. N. J. Szwidowej, s. 506, 507, 509.

nyimi słowami. Takie związki stanowią przedmiot badań frazeologicznych, które mają swoją osobną metodologię badań odległą od ściśle gramatycznej analizy związków wyrazowych²⁰.

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW

(B) — J. Bondariew: *Poslednije załpy*, Moskwa 1966.

(E) — I. Erenburg: *Nieobyčajnyje počozdženija Chulijo Churenito i jego uczenikow*, Moskwa 1962.

(G) — M. Gorkij: *Ma'*, Moskwa 1955.

(K) — A. I. Kuprin: *Pojedinok*, Moskwa 1967.

(W) — A. Wiesiołyj: *Rossija krowju umytaja*, Izd. „Chudożestwiennaja litieratura“, Moskwa 1970.

Тереса Жеберек

К ПРОБЛЕМЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СВЯЗИ КОМПОНЕНТОВ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Автор статьи занимается двумя вопросами. Первый — это лексическое значение компонентов словосочетания, которое очень важно не только при сильном, но и при слабом управлении. Второй вопрос касается отдельных компонентов словосочетания, которые теряют свою структурную и лексическую самостоятельность и уподобляются служебным словам.

²⁰ A. M. Babkin: *Russkaja frazeologija, jeje razvitije i istočniki*, Izd. Akademii Nauk SSSR, Insti-
tut russkogo jazyka, Leningrad 1970, s. 3—7.